

INHOUD

Inleiding	7
1 Waaron verhalen van waarde zijn	19
2 Wat maakt het leven de moeite waard?	43
3 De waarde van productie	59
4 De waarde van gemeenschappen	71
5 De waarde van autonomie en identiteit	85
6 De waarde van vrijheid	101
7 De waarde van andere onzichtbare prijzen die we betalen	135
8 De waarde van democratie	151
9 De waarde van een kunstenaarsmindset	169
10 De waarde van verbeelding	181
11 De waarde van moeite	205
12 De waarde van ons dagelijks handelen	225
13 Alles van waarde	247
Nawoord	257
Dankwoord	259
Noten	261

INLEIDING

We leven in Nederland in een uitzonderlijk welvarend land. Het is een van de beste plekken ter wereld om te wonen. Dat is onder andere terug te zien in verschillende statistieken. Zo is Nederland volgens het gerenommeerde *World Happiness Report* na Finland, Denemarken, IJsland, Zweden en Israël het op vijf na gelukkigste land ter wereld.¹ Deze ranglijst is gebaseerd op antwoorden van inwoners zelf en betreft dus hun beleving van kwaliteit van leven. De vragen gaan over onderwerpen als vrijheid om eigen keuzes te maken, generositeit, gezondheid en gemeenschapszin. Ook volgens de *Human Development Index* van de Verenigde Naties scoort Nederland goed. Op deze ranglijst deelt Nederland de tiende plek met Australië. Deze ranglijst kijkt naar objectieve data zoals levensverwachting, onderwijs en inkomen.²

Ik ben veel in landen geweest die onder aan deze lijsten bungelden: Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara. Ik kwam daar voornamelijk om onderzoek te doen naar economische en bedrijfskundige mogelijkheden voor arme boeren om hun inkomen te verbeteren. Ik ben op dat onderwerp afgestudeerd en later ook gepromoveerd.

Ik heb de Nederlandse welvaart altijd sterk ervaren als ik weer terugkwam van zo'n reis. Iedere keer werden mijn ogen opnieuw geopend voor de extreme welvaart in ons land waar ik daarvóór als gevolg van de vanzelfsprekendheid ervan blind was. Alleen al de vele gebouwen van bakstenen (een uitvinding van de Romeinen) die soms al honderden jaren fier overeind staan vallen direct op als je wekenlang rondom hutjes van klei en riet of golfplaat en beton hebt geleefd. En daarbij de mogelijkheid om water

te tappen uit een van de kranen in een huis in plaats van dit op te halen bij de waterpomp op het marktplein of in plastic flessen bij een kioskje. Dit water en zelfs het hele huis konden verwarmd worden, en dat zonder vee of rokerige vuurtjes in je huis (in delen van Ethiopië wordt de warmte die koeien afgeven gebruikt als verwarming van het huis door de koeien nabij de bedden van de mensen te laten liggen).

Ook het georganiseerde verkeer valt direct op als je terugkomt uit een arm land. Automobilisten rijden tussen de lijnen in plaats van er dwars overheen en stoplichten functioneren ook daadwerkelijk. De stroom valt niet om de haverklap uit en is de hele dag beschikbaar. En ik hoefde in Nederland niet langer voor de zekerheid mijn eigen naalden voortdurend bij me te dragen voor het geval ik in het ziekenhuis terecht zou komen. Iets wat ik in Ethiopië wel altijd deed om te voorkomen dat naalden die eerder gebruikt waren voor iemand anders bij mij hergebruikt zouden worden. En inderdaad, toen ik met paratyfus in een ziekenhuis in Ethiopië terechtkwam en aan het infuus moest, bleek dat deze voorzorgsmaatregel niet voor niets was geweest.

Het fijnste was misschien nog wel dat ik bij terugkomst in Nederland weer alles kon zeggen, denken en vinden wat ik wilde. In Ethiopië deed ik soms politiek gevoelig economisch onderzoek en dat betekende altijd een sfeer van angst. Als respondenten voor mijn interviews openhartig wilden spreken dan gebeurde dat achter gesloten deuren, met de telefoons uit, of op een roei-bootje midden op een meer waar niemand kon meeluisteren, maar zeker niet op openbare plekken.

We schermen in Nederland graag met onze welvaart. Lijstjes die aantonen dat we welvarend zijn vormen gewild voer voor politici en media om ons Nederlanders te wijzen op onze gelukkige situatie en misschien wel het (geclaimde) succes van overheidsbeleid. Zodra we het goed doen vergelijken we onszelf graag met anderen. Maar er schuilt ook een groot gevaar in het focussen op

deze lijstjes. Want relatief succes ten opzichte van andere landen kan onontgonnen welvaartspotentieel maskeren. Het kan maskeren dat ons leven eigenlijk nog veel beter kan zijn dan het nu is als we andere keuzes zouden maken in zowel beleid als onze persoonlijke levens.

Om dit onontgonnen welvaartspotentieel te verkennen is het belangrijk dat we eerst begrijpen wat we nu eigenlijk verstaan onder welvaart. Welvaart heeft vandaag de dag een sterke materiële en financiële connotatie. Bij welvaart denken we al snel aan bezit, status en carrière. Een welvarend huishouden of individu associëren we met een groot huis, luxeauto's, verre vakanties en veel status. Welvaart associëren we met de vrijheid om je alles wat je hartje begeert te kunnen veroorloven.

Deze definitie van welvaart markeert ook onze cultuur. We maken lijstjes van de meest vermogende Nederlanders, maar geen lijstjes van de Nederlanders die het meeste nalaten of bijdragen aan de maatschappij. Als iemand veel geld verdient zeggen we dat zij of hij *er niet slecht van wordt* of dat hij of zij *goed boert*. Ik herinner mij bijvoorbeeld dat vrienden uit de Randstad ons vorige huis in Drenthe als vakantieadres gebruikten toen wij zelf op vakantie waren. Die twee weken stond er opeens een dure Tesla op onze oprit in plaats van onze oude, aftandse Ford Ka en Honda Jazz. Buren die niet wisten dat wij weg waren en anderen in ons huis op vakantie waren, vertelden vrienden van ons dat ik goed boerde (de Tesla werd aan mij gelinkt en niet aan mijn vrouw...). Kortom: we zien een luxeauto, veel bezit, status en carrière als iets dat goed is.

Welvaart kan ook heel anders beschouwd worden. Het gaat in dat geval niet om de omvang van de economie gemeten in bruto binnenlands product (bbp) of iemands persoonlijke inkomen, maar om de mate waarin individuen en maatschappijen kunnen voorzien in datgene wat ze nodig hebben voor een hoge kwaliteit van leven. Iedereen heeft bepaalde dingen nodig in het leven. Denk aan immateriële zaken zoals liefde, intimiteit, vriendschap,

ontspanning, spel, gezondheid, creativiteit en zingeving, of aan materiële zaken zoals onderdak, kleding, medicatie, voeding en vervoer. Hoe beter we in deze dingen kunnen voorzien, hoe welvarender we zijn. Of beschouw het andersom: stel, je hebt geen vrienden, goede gezondheid of gevarieerd en kwalitatief hoogwaardig voedsel, wat is dan de waarde van materiële en financiële rijkdom? In de wetenschap wordt deze benadering van welvaart de *needs-based approach* genoemd: de benadering van welvaart gebaseerd op *noodzakelijke behoeften*, datgene wat we nodig hebben voor een goed leven.³ Het roept de vraag op welke rol productie en consumptie spelen in een goed leven. Sterker nog, het gaat zelfs om de vraag wat het leven de moeite waard maakt. Dat is een spannende vraag, die niet alleen met wetenschappelijke inzichten beantwoord kan worden, maar ook vraagt om verhalen over persoonlijke zoektochten naar een goed leven. Het gaat om de zoektocht naar, zoals ik dat noem: *alles van waarde*.

In de beleidspraktijk zien we erkenning en benadering van welvaart gebaseerd op noodzakelijke behoeften onder andere terug in de populair geworden term 'brede welvaart'. Brede welvaart kijkt verder dan enkel het monetaire deel van welvaart. Het meet naast kwantitatieve economische indicatoren eveneens subjectief welzijn, huisvesting, inkomen, sociale contacten, veiligheid, milieu, baanzekerheid, maatschappelijke betrokkenheid, persoonlijke ontwikkeling, gezondheid en werk-privébalans. Belangrijker nog is dat deze definitie van welvaart niet langer veronderstelt dat een groei van het bbp per definitie leidt tot een beter leven. Meer geld, meer productie staat binnen het kader van brede welvaart niet gelijk aan beter. Sterker nog, het laat heel inzichtelijk zien dat meer bbp ook kan leiden tot bijvoorbeeld minder sociale contacten, slechter milieu of minder baanzekerheid. Brede welvaart draait dus om het balanceren van verschillende doelstellingen die mogelijksterwijs met elkaar conflicteren, maar evengoed synergetisch kunnen zijn.⁴

Groei van het bbp is daarmee niet meer per definitie een van-

zelfsprekendheid of noodzakelijk doel, zoals ook de Postgroeibeweging in Nederland laat zien.⁵ Ook het gegeven dat in de naam van het ministerie van Klimaat en Groene Groei expliciet wordt benadrukt dat groei van het bbp noodzakelijk wordt geacht voor welvaart geeft wat mij betreft aan dat bbp-groei niet langer een vanzelfsprekendheid is, maar in toenemende mate wordt bevraagd in en door de maatschappij. Juist het expliciteren van groei bevestigt de afnemende vanzelfsprekendheid ervan.

Ook in de wetenschap zien we terug dat eindeloze groei van het bbp niet de heilige graal is voor een leven dat alsmaar beter wordt. Sterker nog, de wetenschap laat zien dat we kunnen doorschieten in groei van het bbp. Als dat gebeurt, dan neemt onze kwaliteit van leven juist af als gevolg van een groeiend bbp.⁶

Als je goed kijkt naar de eerdergenoemde ranglijsten, dan zie je daar ook al iets van terug. Zo staan de Verenigde Staten van Amerika pas op plek 23 in de World Happiness Report. Boven de Verenigde Staten staan landen met een fors lager bbp per inwoner,⁷ zoals Costa Rica, Tsjechië, Litouwen en Slovenië. Of neem Portugal: Portugezen leven gemiddeld ruim 5 procent langer dan Amerikanen terwijl het bbp per inwoner van Portugal maar iets meer dan de helft is van dat van de Verenigde Staten.⁸ Het aandeel bbp dat niet bijdraagt aan kwaliteit van leven of er juist aan afdoet, wordt door wetenschappers ook wel ‘verspild bbp’ genoemd.⁹ Een hoog bbp staat niet garant voor een lang, gelukkig en gezond leven.

We zien iets vergelijkbaars in het onderzoek van Richard Easterlin. Ruim een halve eeuw geleden deed deze wetenschapper een ontdekking die hij paradoxaal noemde. Hij ontdekte dat je (beleving van) kwaliteit van leven toenam als je inkomen toenam, maar enkel tot een bepaald, gemiddeld niveau van inkomen. Nam voorbij dit gemiddelde het inkomen nog verder toe, dan gold dit niet meer voor de kwaliteit van leven.¹⁰ Nam het inkomen nóg weer verder toe, dan nam de kwaliteit van leven zelfs af.

Het feit dat deze wetenschapper dat paradoxaal noemt zegt iets over de heersende logica van dat moment. Immers, als de verwachting in het onderzoek was geweest dat gevoel van geluk of kwaliteit van leven niet eindeloos kon toenemen als je maar meer geld zou hebben, dan zou deze bevinding niet paradoxaal worden genoemd.

Als econoom vind ik deze statistieken fascinerend. Het maakte dat ik samen met Paul Schenderling enkele jaren geleden de stichting Genoeg om te leven ben gestart. De stichting is onder andere bekend vanwege haar programma's *Postgroei Nederland*, *Just Enough* en *Leven van genoeg*, en haar adviestak *Sufficiency*. Een van onze voornaamste doelen, zo niet hét voornaamste doel, is het delen van een nieuw narratief over welvaart. Een narratief waarin we laten zien dat we beter kunnen voorzien in alles van waarde, juist omdat we minder produceren en consumeren.

Het is een moeilijk narratief om te verkopen. Want minder produceren en consumeren klinkt al snel als minder leuk, of een beperking van onze vrijheid, of beknutting van onze (toekomst)-dromen. Maar toch zit er iets heel aansprekends in het narratief. In dit boek ga ik dat verder verkennen.

Dit boek schrijf ik met als doel om gezamenlijk beter te leren begrijpen wat economie en welvaart is. Economie is een soort alomtegenwoordig begrip. Er gaat geen dag voorbij of media berichten wel over economie. Kranten en andere nieuwsmedia hebben speciale katernen of bulletins voor al ons dagelijkse economische nieuws. Als gevolg daarvan hebben we allemaal een beeld bij wat de economie is. Maar als dat beeld niet klopt, dan beperkt dat ons in onze mogelijkheden om gelukkiger en welvarender te worden.

Stellen we economie of welvaart gelijk aan bbp, dan richten we onze inspanningen op het stimuleren van het bbp. Het bbp is feitelijk een getal dat de omvang van productie weergeeft. Het stimuleren van het bbp betekent dan niets anders dan het optuigen en stimuleren van een immer uitdijend productieapparaat. Pro-

ductie wordt dan van middel tot doel. Als productie weer tot middel wordt, dan blijkt, volgens recent wetenschappelijk onderzoek, dat 8,5 miljard mensen een goed leven kunnen leven met slechts 30 procent van de huidige wereldwijde productie.¹¹ Dat wil niet zeggen dat het strikt noodzakelijk is om ons tot die 30 procent te beperken, bijvoorbeeld om milieu- of klimaatredenen, maar tegelijkertijd is het ook niet zo dat overproductie geen gevolgen heeft. In plaats daarvan gaat overproductie, zoals ik in dit boek zal betogen, ten koste van onze gemeenschapszin, autonomie en identiteit, vrijheid, mens- en dierenrechten, gezondheid, natuur en milieu en democratie. Dit zijn stuk voor stuk allemaal dingen van waarde voor een goed leven, zoals ook door wetenschappers geïdentificeerd. Het compromitteren van alles van waarde, en dus onze kwaliteit van leven, verklaart de fenomenen van verspilld bbp of de Easterlin-paradox.

Paul Schenderling heeft in zijn boek *Er is leven na de groei* al uitgebreid stilgestaan bij de grenzen van economische groei. Zelf mocht ik ook bijdragen aan dit boek. Graag voeg ik dit boek toe aan het bestaande debat. Ik doe dat om verschillende redenen. Het belangrijkste is denk ik dat ik de afgelopen jaren leerde hoe weinig we als samenleving van economie begrijpen, ondanks dat we het er voortdurend over hebben.

Mijn ogen gingen hier gestaag voor open. Dat begon met gastcolleges die ik vanuit mijn werk aan de hogeschool gaf aan studenten in het economisch domein. Een tijdlang begon ik gastcolleges met een vraag. Ter inleiding stelde ik dat we het voortdurend over de economie hebben, maar we zelden tot nooit de vraag stellen wat nu eigenlijk economie is. Of welvaart. En vervolgens stelde ik hun dus die vragen: Wat is economie? Wat is welvaart? Tot mijn verbazing kreeg ik zelden een goed antwoord. Bijna altijd kreeg ik antwoorden in termen van bbp of geld. Vervolgens legde ik uit dat een uniforme meetmethode van het bbp pas sinds 1934 bestaat en geld het grootste deel van de geschiedenis geen rol speelde in de economie.

Aansluitend stelde ik de vraag: Wat is economie als we het bbp en geld wegdenken? Het bleef dan altijd stil. Iedereen keek mij met grote ogen aan in afwachting van het verlossende antwoord. Ik schrok hiervan. Want als zelfs studenten binnen het economisch domein mij niet goed kunnen uitleggen wat economie is, hoeveel te meer geldt dat dan voor de bredere maatschappij? En meer nog: zolang we denken dat economie draait om cijfers blijven we onze inspanningen inzetten op het realiseren van goede cijfers. En goede economische cijfers realiseren betekent niet hetzelfde als een goed leven voor iedereen realiseren. Sterker nog, zoals ik aangaf: die twee kunnen botsen.

Door begrippen als economie en welvaart onder de loep te nemen, hoop ik met dit boek dat onze maatschappelijke dialoog daarover gaat veranderen zodat we het weer meer gaan hebben over alles wat van waarde is.

Door een beter begrip van wat economie is, verwacht ik ook dat begrippen als 'postgroei' beter begrepen worden. Het helpt ook om naast de gevolgen van overproductie voor klimaat, milieu en sociale ongelijkheid, zoals in het boek *Er is leven na de groei*, extra tinten toe te voegen omtrent gevolgen van overproductie. Iets wat ik ook doe in dit boek. Deze extra tinten kleuren de mogelijkheden van economische inspanningen en laten zien dat de economie geen autonome entiteit is waarvoor natuurwetten gelden, maar een sociaal construct. Als zodanig kunnen we allemaal binnen onze eigen invloedssfeer mede vormgeven aan de economie, en daarmee ook aan onze samenleving, toekomst, ons persoonlijk geluk en onze wereld.

Waar *Er is leven na de groei* vele praktisch uitvoerbare beleidsmaatregelen noemt voor een welvarender maatschappij, beschrijf ik in dit boek juist allemaal dingen die je zelf kunt doen. Waar je zelfs vandaag al mee kunt beginnen. Dingen die onze economie van binnenuit gaan veranderen. Het geeft handelingsperspectief. Het laat zien dat we niet op de politiek hoeven te wachten om onze economie en samenleving anders vorm te geven, maar dat

we allemaal protagonisten zijn in het verhaal van onze tijd, plaats en cultuur.

Het boek is daarmee een instrument om met elkaar in gesprek te blijven over een economie die gelukkiger en gezonder maakt, die leidt tot meer verbinding en hogere kwaliteit van werk en die toekomstbestendig is. Dit gesprek blijft nodig, want ook al zijn er begrippen als brede welvaart, we zijn nog lang niet waar we, wat mij betreft, zouden moeten zijn en zitten we nog te vast aan oude manieren van denken. Hoewel de term brede welvaart wat mij betreft een stap in de goede richting is, geeft het ook aan wat op dit moment nog de huidige normen zijn. We hebben nieuwe verhalen nodig, verhalen die ons vertellen dat welvaart niet hetzelfde is als grenzeloze productie en consumptie. Dit is temeer belangrijk omdat verhalen de basis vormen van onze economie, zoals ik in het eerste hoofdstuk zal betogen.

Mijn hoop is dat we door gezamenlijk te verkennen wat eigenlijk dat alomtegenwoordige begrip economie betekent, economie beter leren begrijpen en als gevolg daarvan anders gaan handelen en welvarender worden.

Zelf groeide ik op met het idee dat elke generatie het beter heeft dan haar ouders, maar vandaag de dag ontmoet ik vanuit mijn werk aan de hogeschool veel studenten die dat niet zo ervaren. Veel jongeren durven niet eens meer kinderen te krijgen uit angst voor de gevolgen van onder andere klimaatverandering en geopolitieke conflicten. Waar jongeren wel kinderen krijgen, voelen ze zich aangesproken om zich te verantwoorden en kennen ze wat tegenwoordig 'baarschaamte' of 'babyschaamte' wordt genoemd.¹²

Mijn hoop dat de toekomst mooier, beter en eerlijker kan worden is gebaseerd op de hoop dat ons economische narratief gaat veranderen, al is het maar omdat we tegen de grenzen van ons huidige narratief aanlopen. Groei van het bbp heeft echt wel zijn functie gehad, in het bijzonder in de eerste dertig jaar na de

Tweede Wereldoorlog, maar als we niet uitgaan van wat we nodig hebben raken we nooit verzadigd. We krijgen dan een economie van het nooit genoeg.

Nooit is ons leven goed genoeg. Nooit zijn wij goed genoeg. We moeten voortdurend meebewegen met de laatste trends. We moeten voortdurend proberen om zo jong en hip mogelijk te blijven. We moeten voortdurend de lat hoger leggen. Leidinggevenden dagen ons uit om meer en beter te presteren. Financiers dagen de boer uit om de stallen uit te breiden. Decanen dagen wetenschappers uit om meer te publiceren. Populaire tijdschriften dragen bij aan een aura, een cultus, waarin we het maximale uit onszelf moeten halen, de beste versie van onszelf moeten zijn, alles uit het leven moeten halen wat erin zit. Op alle fronten moeten we maximaal presteren.

Maar: het jaagt ons op. Het put ons uit. Het maakt ons onzeker. Het smoort onze vreugde in de kiem. We raken vervreemd van de dingen die er echt toe doen in het leven. We weten niet meer waar we betekenis kunnen vinden. We betalen tal van onzichtbare prijzen voor onze productie- en consumptiemachine. We zijn ten prooi gevallen aan het geloof in productivisme: de overtuiging dat meer productie per definitie een noodzakelijk goed is. Altijd. Zonder grenzen.

Wat we nodig hebben is niet een narratief van eindeloze groei van het bbp of van de productie, maar een narratief over alles wat voor ons van waarde is. Aan de basis van de overtuiging dat groei van bbp altijd en overal goed is, ligt een verhaal over welvaart. Maar als dat verhaal ten dele niet klopt lopen we welvaartspotentieel mis. Ons land is mooi en het is hier goed en fijn wonen en leven, maar we kunnen nog veel meer winnen aan gemeenschapszin, autonomie en identiteit, vrijheid, mens- en dierenrechten, gezondheid, natuur en milieu en democratie. Als we helder hebben wat voor ons van waarde is, dan is de kans dat onze noodzakelijke behoeften gecompromitteerd worden omwille van een alsmaar uitdijend productieapparaat een stuk kleiner.

INLEIDING

Daarom ga ik graag met u en jou op zoek naar een nieuw narratief. Dit boek is mijn uitnodiging om voortdurend met elkaar in gesprek te blijven en verhalen te delen over alles van waarde.

1

WAAROM VERHALEN VAN WAARDE ZIJN

De verhalen die we horen over economie gaan nagenoeg allemaal over cijfers. We lezen of horen in de media dat het goed is als de economie (lees: het bbp) groeit, dat een inflatie van 2 procent wenselijk is en rentebeleid daarop wordt aangepast, dat het begrotingstekort niet meer mag bedragen dan 3 procent, dat de staatsschuld onder de 60 procent van het bbp moet blijven en dat stijgende aandelenprijzen een geruststelling zijn omdat beleggers, die toch vaak als zenuwachtig worden neergezet in de media, daarmee tonen vertrouwen te hebben in de gezondheid van de economie. Dichter bij huis kunnen we zelf met een gerust hart gaan lenen als er veel vacatures zijn en de banen voor het oprapen liggen, als hypotheekrentes aan het dalen zijn en als een stabiele euro zorgt voor stabiele prijzen van geïmporteerde goederen. Het lijkt alsof er geen vuiltje aan de lucht is zodra economische cijfers op groen springen.

Kortom: denk je aan economie, dan denk je aan cijfers. En hoewel dat terecht is, is dat slechts een deel van het verhaal. Want ten grondslag aan de cijfers, of meer nog de veronderstelde wenselijke ontwikkeling van cijfers, liggen verhalen, zo niet overtuigingen. Impliciet suggereert het kwalificeren van groei van het bbp als iets goeds, dat groei van het bbp leidt tot een beter leven. Het lijkt soms wel zo vanzelfsprekend dat groei van het bbp tot een beter leven leidt, dat groei van het bbp amper kritisch onder de loep wordt genomen.